

СЛІДАМИ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ В ОСОБАХ

(рецензія на книгу: Jašek P., Kinčok B., Lacko M. Slovenskí generáli 1939–1945. — Praha, 2013. — 393 s.)

Період 1939–1945 рр. залишається одним з найпопулярніших етапів національної історії у дослідницьких проектах сучасної словацької історіографії. Це зумовлене, насамперед, контрверсійними оцінками суспільно-політичного розвитку Словацької держави (Першої Словацької республіки), що коливаються у широкому діапазоні від винятково апологетичних до категорично критичних. Також велика увага приділяється даному періоду у вимірі регіональної історії, соціальних, економічних, культурних питань. Неможливо ігнорувати й воєнну історію Словацької держави, адже вона була союзником нацистської Німеччини, її армія брала участь у розгромі Польщі 1939 р. та агресії проти СРСР 1941 р.

Колектив авторів (Петер Яшек, Браніслав Кінчок та Мартін Лацко) у представленій праці аналізують життєвий шлях та військову кар'єру тих словацьких офіцерів, які несли дійсну службу в армії Словацької держави та отримали звання генерала. Відтак, дослідники звернулися до привабливого методу висвітлення воєнної історії крізь призму особистісної діяльності воєначальників, що, безперечно, викликає інтерес не лише професійних науковців, але й пересічних громадян.

Насамперед привертає увагу багатий, значною мірою навіть «комерційний» зовнішній вигляд книги, опублікованої одним з найповажніших сучасних чеських видавництв. Вона має тверду палітурку з фотографіями генералів на лицевому боці, надрукована на глянцевому папері, у повноколірному форматі з переважаючою кольоровою гамою військової уніформи. Текстова інформація супроводжується численними фотографіями осіб, ландшафтів, уривків з тогочасних газетних статей, низки архівних документів.

Книга розпочинається зі вступу під назвою «Словацький генералітет 1939–1945 рр.» (С. 4–7). У ньому досвідчений дослідник М. Лацко у загальних рисах знайомить читача з вказаним періодом національної історії з акцентом на її воєнні аспекти. Історик проводить цікаву й актуальну паралель із сучасністю і ставить риторичне проблемне питання: «Як це взагалі можливо, щоб майже 90-тисячна словацька армія у 1944 р., у період світової війни, повністю задовольнялася шістьма генералами, але сьогоднішня Друга Словацька республіка з неповними 13 тисячами вояків у мирний час утримує щонайменше вдвітьох більше»

генералів?» (С. 7). Думається, ситуація є доволі схожою і в сучасній українській армії.

Основну частину колективної монографії складають 8 об'ємних статей-нарисів (С. 8–383), відповідно до кількості генералів у армії Словацької держави. Біографії Р. Веста (С. 8–51), Ф. Чатлоша (С. 52–125), Т. Іштока (С. 340–383) написані М. Лацком; А. Пуланіха (С. 162–187), Й. Туранца (С. 244–303), Ш. Юреха (С. 304–339) — П. Яшеком; А. Чундерліка (С. 126–161), А. Малара (С. 188–243) — Б. Кінчоком. Книга також містить іменний та географічний покажчики, перелік скорочень, список використаних джерел та літератури (С. 384–393).

Цілковитого схвалення заслуговує творча ідея авторів щодо символічних назв нарисів та коротких вступів, у яких кожен з генералів у «рекламному» стилі представлений як єдиний і неповторний історичний персонаж. Так, стаття про Р. Веста називається «Доблесний воїн та чехословак», а в анотації вказано, що його місце в словацькій історії забезпечується трьома моментами біографії: генеральським званням у армії ЧСР, керівництвом повстанською армією під час Національного повстання 1944 р., невідомими обставинами смерті (С. 9). Ф. Чатлоша автор відрекомендував як словацького державного діяча та патріота, найвідомішу воєнно-політичну постать періоду Першої Словацької республіки (С. 53). А. Чундерлік відзначений як найстарший за віком генерал з репрезентативною функцією (С. 127); А. Пуланіх, згідно з авторською назвою статті, був непомітним і забутим генералом (С. 163); А. Малар та Й. Туранец означені відповідно як найпопулярніший командир польової армії (С. 189) та найславніший командир Мобільної дивізії (С. 245). Претензійно та інтригуюче звучить назва нарису про Т. Іштока — «Замовкнутий і замовчуваний генерал» — з авторською «рекламою» про те, що він був єдиним генералом жандармерії та єдиною зі словацького генералітету жертвою вироку смерті повоєнного суду (С. 340–341).

Цікавим винятком є постать Ш. Юреха, стаття про якого називається «З великої висоти велике падіння». Автор нарису у вступі вказує, що «для більшості його вчинків характерна дволикість... прагнув лавірувати між цілком полярними політичними спектрами... Для одних він був героєм і заслуженим учасником Руху Опору, для інших — егоїстом й пристосованцем» (С. 304–305).

Констатуємо, що автори повністю впоралися із завданням ефективного та ефектного поєднання популярної форми викладу матеріалу з науковим підходом до його відбору й опрацювання. Зміст засвоюється легко й невимушено, а так як більшість сторінок містять фотографії, читач не втомлюється від суцільної текстової інформації та зберігає емоційну зацікавленість книгою. Разом з тим, фактологічна основа всіх нарисів

грунтується на солідній різноплановій джерельній та історіографічній базі. Авторами використані архівні матеріали, опубліковані джерела, наукові монографії та статті фахових збірників і періодичних видань (С. 388–393).

Науковість та об'єктивність авторів проявилася також у тому, що зміст нарисів не має винятково панегіричного характеру стосовно діяльності і здобутків словацьких генералів. До прикладу, М. Лацко у одному із підрозділів нарису про Ф. Чатлоша раціонально й критично характеризує позитиви і негативи його діяльності як міністра національної оборони Словацької держави (С. 83–94). Зокрема, до негативів автор відносить те, що Чатлош зловживав своєю посадою та запровадив кумівство і протекцію з різних мотивів — конфесійних, політичних, особистих, матеріальних тощо (С. 94). Б. Кінчок критикує твердження А. Малара про те, що словацька армія зупинила ворожий наступ під час «малої війни» з Угорщиною у березні 1939 р., справедливо відзначивши, що ефективного опору агресії словацькому командуванню організувати не вдалося (С. 208).

Необхідно підкреслити ще один характерний момент, який засвідчує об'єктивність авторів. М. Лацко, не схвалюючи загалом концепцію чехословакізму, з повагою оцінює політичну позицію Р. Веста за її послідовність: «можна його критикувати за деякі кроки чи погляди, мати інший погляд, але очевидно, що його не можна критикувати за зміни «політичного капелюха» (С. 50).

Викликає повагу дослідницька принциповість істориків, які не приховують фактів проблем і конфліктів у взаємовідносинах словацьких генералів між собою, а ретельно визначають їх причини, простежують перебіг та результати (С. 71, 153, 262–264, 313–315).

Важливим позитивом колективної монографії є надзвичайно вдале переплетення мікроісторії (у даному випадку особових життєписів) та макроісторії (суспільно-політичного розвитку Словаччини у період від кінця ХІХ — до середини ХХ ст.). Характеристика конкретних постатей у контексті епохи з одного боку насичує її живими образами, а з іншого — підтверджує людський вимір історичного процесу, демонструє роль суб'єктивного фактору у ньому.

Для більшого унаочнення вказаного симбіозу життєвий шлях та професійна діяльність офіцерів у всіх нарисах простежується хронологічними блоками у такій послідовності: особистісне й соціальне становлення (дитинство, юність, перші шаблони кар'єрного поступу); період Першої світової війни, участь у бойових діях 1918–1920 рр.; служба у чехословацькій армії; пік військової кар'єри у часи Словацької держави; повоєнна доля в умовах комуністичного режиму. Останній блок відсутній

у біографіях Р. Веста, А. Малара, Ш. Юреха, які були схоплені німцями й зникли безвісти. З цього приводу автори висувають дві версії: про їх розстріл гестапо та про радянський полон і невідому загибель там (С. 42, 242, 336–338).

Вже період до 1914 р. у становленні особистості майбутніх словацьких генералів відображає тісний зв'язок їх життєвої долі з політичними процесами словацького національного руху. Так, Й. Туранец перебував у натовпі вірян під час трагедії в Черновій 1907 р. (С. 250), Ф. Чатлош у 1913 р. був виключений з кежмарського торговельного інституту за прояви словацької національної свідомості та участь у студентському гуртку «Души його» (С. 56). А. Малар дотримувався проантантівських поглядів, за що у 1914 р. був заарештований (С. 191–192).

Всі майбутні генерали, природно, в тій чи іншій мірі, були учасниками бойових дій Першої світової війни й більшість воювали у складі чехословацьких частин з Угорською Червоною Армією у 1919 р.

М. Лацко наголошує, що у часи міжвоєнної Чехословацької республіки (ЧСР) влада не довіряла словацьким офіцерам та свідомо гальмувала можливість отримання ними вищих офіцерських звань. Такий сміливий висновок підтверджується демонстративною статистикою, достатньо відомою у колах науковців-спеціалістів з даної проблематики. Так, станом на 1938 р. зі 139 генералів чехословацької армії був лише один словак — Р. Вест, але не було жодного полковника і лише три підполковники (С. 5). Б. Кінчок у статті про А. Малара додає, що у 1938 р. зі Словаччини у чехословацьке військо набрали солдатів на 4 дивізії, але кількості офіцерів-словаків вистачило б заледве на одну дивізію (С. 200).

Проте історики чомусь у цих сюжетах не зауважують, що корені такого плачевного стану справ сягають імперських часів (опосередкована згадка про це присутня у нарисі про Т. Іштока — С. 349). У колишній австро-угорській армії словаки-офіцери мали найменше представництво серед усіх національностей монархії (на початку ХХ ст. частка словаків у війську загалом становила 3,6%, але серед офіцерів — лише 0,07%). Звідси, у ЧСР не організувалася тотальна дискримінація за національною ознакою у справі присвоєння офіцерських звань, а у більшій мірі використовувалася наявна ситуація з формальним посиленням на брак підготовлених словацьких кадрів. На наш погляд, з даним уточненням провини за невтішну статистику словацького офіцерства не варто цілком покладати на чехословацьку владу, як це може видатися погано поінформованому читачеві.

Проте, ліквідувати наявний дисбаланс чехословацьке армійське командування теж не поспішало й це обґрунтовано доводять автори представленої монографії. У життєписах Ф. Чатлоша (С. 60–62), А. Малара

(С. 199), Й. Туранца (С. 250–251), Т. Іштока (С. 347) подані чисельні факти й аналітичні висновки про цілеспрямоване затримування ходу їх офіцерської кар'єри в армії ЧСР. Так, Ф. Чатлош 10 березня 1939 р. мав обійняти посаду командира 39-ого піхотного батальйону у Братиславі, у той час, як аналогічну посаду він обіймав ще 20 років тому, на початку військової кар'єри (С. 62). Причиною цього М. Лацко називає його автономістські погляди на словацьке питання у дусі програми Словацької національної партії (С. 60). П. Яшек вказує на симпатії Й. Туранца до людацьких* політичних прагнень (С. 250–251), хоча разом з тим зауважує, що «Туранец не переносив свої погляди на професійну діяльність в армії» (С. 252). Б. Кінчок, цитуючи витяг з характеристики А. Малара від 1936 р., вказує, що він був «дещо радикальний у національних справах» (С. 203), що цілком пояснює незадоволеність його службових амбіцій.

Найдалі на шляху участі в політиці зайшов Ш. Юрех, який став таємним членом людацької напіввійськової організації «Родобрани», проте відверто він заявив про це лише у 1939 р., вже в умовах вигідної політичної кон'юнктури (С. 309).

Відзначимо, що всі три вище названі майбутні генерали армії Словацької держави у грудні 1922 р. взяли участь у таємній нараді групи словацьких офіцерів, на якій обговорювалося питання про недостатнє представництво словаків у офіцерському корпусі армії ЧСР. Хоча випадок офіційно був кваліфікований владними органами як «молода нерозважливність» (С. 61), але можна говорити напевне, що на учасників зібрання негласно падала підозра у державній неблагонадійності та сепаратизмі.

Дещо іншою була ситуація у А. Чундерліка. Б. Кінчок у ході аналізу його служби в армії ЧСР підкреслює наявність серед чехословацького офіцерства двох груп. Перша з них отримала назву «легіонери». Вони вступили до складу чехословацьких підрозділів — легіонів, що формувалися з військовополонених австро-угорської армії у Італії, Франції, США, Росії на завершальному етапі Першої світової війни, тобто ще до формального проголошення ЧСР. Другу групу склали ті, кого завершення війни застало з незламанною присягою австрійському трону, але розпад імперії спонукав їх шукати нове місце служби у чехословацькому війську. Таких офіцерів дещо презирливо називали «австріяками». Звичайно, чехословацька влада більше симпатій виявляла до політично надійних легіонерів, а Чундерлік належав до «австріяків». Тому, попри

* Від словацького ľud — народ у назві Словацької народної (людової) партії, яка відстоювала ідею політичної автономії Словаччини в складі ЧСР.

значний військовий досвід, його службове зростання відбувалося повільно (С. 139).

Лише у А. Пуланіха, як зазначає П. Яшек, кар'єра у чехословацькому війську була багатообіцяючою (С. 169), він досяг звання полковника, але у 1936 р. пішов у відставку за станом здоров'я.

Найбільш об'ємний фактичний матеріал про життя і діяльність генералів припадає на період автономії Словацького краю (жовтень 1939 — березень 1939 рр.) та функціонування Словацької держави. Зважаючи на участь конкретного генерала у подіях того часу, персонажів можна умовно поділити на декілька груп.

Вельми відомими тодішній громадськості й сучасним історикам стали генерали-політики — Р. Вест та Ф. Чатлош. Вони опинилися в епіцентрі чесько-словацького суспільно-політичного протистояння у період пом'якшення ЧСР. Р. Вест всіма силами намагався нівелювати активність людацьких радикалів і зберегти чехо-словацьку державність. Але при цьому М. Лацко вказує, що він на початку 1938 р. не погодився на пропозицію очолити військовий переворот з метою усунення словацького автономного уряду (С. 20). Він же 14 березня 1939 р. організував звернення офіцерів-легіонерів (лист підписав також А. Малар — С. 206) до словацького сейму із закликом збереження ЧСР (С. 20). Ф. Чатлош навпаки, зблизився з людацькими політиками, був розробником військових вимог автономної влади щодо формування підрозділів словацької армії. М. Лацко наводить цитату з його висловлювання щодо власної політичної позиції на той час: «самостійності не шукав, але таку можливість припускав» (С. 64).

У нарисі про Веста докладно аналізується його бачення подій Національного повстання 1944 р. Зокрема, важливою є констатація критичної оцінки Вестом свавілля партизан у повстанні (С. 37), затягування допомоги повстанцям з боку СРСР та фактичної відсутності такої з боку Великої Британії та США (С. 34, 42).

Образ Ф. Чатлоша як міністра національної оборони Словацької держави формується автором на основі характеристики його дій як високої посадової особи у конкретних політичних обставинах. М. Лацко стверджує, що під час антипольської кампанії 1939 р. він активно взаємодіяв з німцями і не чинив опору їх вимогам (С. 73), не був палким прихильником війни на Сході, але запевнив німців у тому, що Словаччина приєднається до антибільшовицького походу у разі участі у ньому Угорщини (С. 75). Детально автор простежує політичні зигзаги Чатлоша у контексті боротьби між поміркованим і радикальним крилом правлячої партії Словацької держави, а остаточний вибір ним позиції засвідчує теза про те, що «напевне жоден міністр не мав такої великої довіри президента» (лідера поміркованих — *І.Б.*) (С. 87).

Наступні дві постаті — А. Чундерлік та А. Пуланіх — належать до групи «посадових» або «функціональних» генералів. Станом на 1938 р. вони перебували у запасі, але потреба у офіцерах-професіоналах словацького походження зумовила їх «реактивацію». Вони намагалися узгодити інтереси і налагодити взаємодію Глінкової гвардії та армії (С. 144, С. 171), розв'язували переважно проблеми організації та забезпечення армії, військового навчання тощо (С. 150–152, С. 180).

А. Малар та Й. Туранец формують групу бойових генералів, адже вони у різний час командували Охоронною та/або Мобільною дивізіями на східному фронті. У їх біографіях автори простежують бойовий шлях дивізій, їх військово-технічне забезпечення, морально-психологічний стан особового складу. Відзначається, що А. Малар та Й. Туранец стали кавалерами німецького ордену «Рицарського хреста», які були вручені особисто А. Гітлером (С. 224, С. 278). П. Яшек відзначає факт, що Й. Туранец мав славу найуспішнішого словацького генерала (С. 286).

З деякими застереженнями відносимо Ш. Юреха до бойових генералів. З одного боку, з вересня 1942 р. він командував Мобільною дивізією, у січні 1943 р. став генералом II класу (генерал-майором), що було свідченням його бойових заслуг (С. 317). Проте, під час організованого відступу Мобільної дивізії на Керченський півострів у ході радянського наступу взимку 1943 р. Юрех проявив себе не з кращого боку. П. Яшек вказує, що він з групою штабних офіцерів одним з перших літаків відлетів у Сімферополь, покинувши війська без центрального командування (С. 327).

Єдиним у своєму роді серед словацького генералітету був генерал жандармерії Т. Ішток, який генеральське звання отримав згідно з рішенням останнього засідання словацького уряду 1 квітня 1945 р. (С. 370). М. Лацко відзначає його високий професіоналізм, великі заслуги у розбудові словацької жандармерії, захищає його від звинувачень у германофільстві та політиканстві (С. 351–359). Згідно з висловлюванням самого Іштока, він не ніс персональної відповідальності за антипартизанські акції восени 1944 — взимку 1945 рр., що було основним звинуваченням на його адресу на повоєнному суді. Більше того, він заявляв, що перед німцями лише «робив вигляд» жорсткої перевірки поведінки жандармів під час повстання, допомагав їм уникнути арешту і навіть залишив служити у жандармерії організаторів повстання Л. Бодіцкога та Я. Плакінгера (С. 368).

Надзвичайну цінність для українських дослідників вітчизняної історії періоду німецько-радянської війни 1941–1945 рр. становить фактичний матеріал й авторські оцінки діяльності генералів під час перебування їх на українських землях. М. Лацко відзначає, що Ф. Чатлош, відвідуючи

фронтові частини, у своїх промовах говорив про визволення українського народу від звірств більшовиків (С. 79), Б. Кінчок наводить свідчення А. Малара про сердечний прийом словацьких військ населенням Західної України влітку 1941 р. (С. 216). Одним з пояснень такої ситуації є вказівка П. Яшека на те, що після початку війни на даній території радянським режимом були знищені 20–30 тис. політичних в'язнів (С. 260).

Автори нарисів про бойових генералів одностайні у позбавленні їх персональної відповідальності за злочини проти українського населення. Ф. Чатлош начебто переконав німецьке командування, щоб підрозділи Охоронної дивізії не брали участь у антипартизанських акціях, чим заслужив повагу вояків (С. 83). Й. Туранец влітку 1941 р. видав спеціальний наказ про недопущення словацькими вояками грабежів і образ місцевого населення, аби після них залишилося хороше враження (С. 258–260). А. Малар у позитивних відносинах з українцями зайшов так далеко, що навіть відкрив у Житомирі (там знаходився його командний пункт) театр (С. 219).

Щоправда, у нарисі про А. Малара присутня згадка про проведення солдатами 102 полку словацької Охоронної дивізії репресій проти цивільного населення Полісся, але, очевидно, Б. Кінчок залишає це на совісті командира даної частини полковника Локшіка (С. 226).

Важливим й актуальним для оцінки дій німецьких військових на території України сучасними істориками є наступне особисте спостереження Й. Туранца. Він вказував, що слід розрізняти фронтові частини, солдати яких вели себе коректно стосовно цивільного населення, та, власне, каральні підрозділи німецької окупаційної адміністрації, які дійсно вдавалися до террору (С. 269). Й. Туранец також прозорливо наголошував, що, якби німці не поводитися безжально з українським населенням, воно б стало їхнім союзником (С. 270).

Демонстративним фактом є згадка про важкі психологічні стреси словацьких вояків на східному фронті через відчуття провини у смерті величезної кількості солдатів противника, яких радянські командири кидали у навальні атаки (С. 222). Натомість, заслугою словацького військового командування визначається те, що за весь час бойових дій у період Другої світової війни кількість убитих словацьких вояків налічувала близько 1,5 тис., тоді як під час Першої світової — 70 тис. осіб (С. 92).

Важливо звернути увагу на низку схожих елементів біографій всіх, або майже всіх, тогочасних словацьких генералів. Насамперед, їх об'єднує факт словацького національного походження й виховання (лише А. Чундерлік зростав у змішаному словацько-німецькому мовному й етнічному середовищі — С. 128). З наведених авторських тверджень випливає, що

це вирішальним чином вплинуло на формування у них національної самосвідомості та життєвої позиції, орієнтованої на словацькі інтереси.

Проте необхідно наголосити, що, власне, бачення цих інтересів словацькими генералами та шляхи їх відстоювання були різними і не завжди вони виходили з об'єктивних потреб та інтересів Словацької держави. Наприклад, Р. Вест дотримувався чехословакістських поглядів, у вересні 1939 р. емігрував зі Словаччини на Захід, приєднався до чехословацької еміграції (С. 25–27). А. Чундерлік, А. Пуланіх, Й. Туранец реалізовували позитивну військову співпрацю з німцями, хоча й автори переконливо заперечують їх «сліпе» германофільство (С. 159, 180, 270, 292). Ш. Юрех на рубежі 1942–1943 рр. під час боїв на Кавказі був схильним організувати перехід Мобільної дивізії на бік СРСР (С. 320–324). Ф. Чатлош та А. Малар у 1944 р. спробували «грати на обидва боки», тобто, будучи формально генералами армії Словацької держави і союзниками німців, в умовах наближення Червоної Армії до словацьких кордонів планували організувати антинімецьку військову акцію (С. 99–104, 228–235).

Спільним для всіх генералів було соціальне походження у сенсі приналежності сімей, у яких вони зростали, до нижчих або нижчосередніх майнових прошарків. Так, автори вказують, що Р. Вест був сином ремісника (С. 10), Ф. Чатлош — заробітчанина-муляра (С. 54), Й. Туранец — коваля (С. 246). Батьки А. Чундерліка та А. Малара займалися дрібною торгівлею (С. 130, 190). Ш. Юрех походив із пересічної селянської сім'ї (С. 306). Батько Т. Іштока хоча й був дрібним урядовцем-чиновником, проте М. Лацко підкреслює: «за соціально-майновим критерієм його сім'я була типово словацькою — бідною» (С. 344). Відтак, генерали були насправді вихідцями з «простого народу».

Характерним є також те, що за критерієм релігійної приналежності біографії відображають конфесійну гетерогенність словацького суспільства. Р. Вест, Ф. Чатлош, А. Малар були лютеранами, А. Чундерлік, А. Пуланіх, Й. Туранец, Ш. Юрех, Т. Ішток — римо-католиками.

Опрацювання книги також дало змогу дійти висновку, що практично всім генералам упродовж їхньої служби були притаманні такі особистісні риси, як цілеспрямованість, наполегливість, відповідальність, службове завзяття, чітке дотримання військової субординації, шанобливе поводження зі старшими офіцерами, стосунки «на рівних» з товаришами по службі й справедливе ставлення до нижчих у званні та солдатів. Службові характеристики майбутніх генералів на всіх етапах офіцерської кар'єри рясніють позитивними оцінками, рекомендаціями до продовження військової освіти, проходження курсів удосконалення кваліфікації або й підвищення у званні.

У цьому плані знову винятком у групі словацького генералітету став Ш. Юрех. Будучи наймолодшим за віком серед своїх колег (С. 304), він все ж заслужив найбільш суперечливі оцінки своєї персони ще в чехословацькій армії. Як зауважує П. Яшек «якщо один командир вважав його хорошим офіцером, енергійним, свідомим, з відкритим характером та кваліфікованим підходом, то інший писав про нього негативно, що не є цілком надійний, має честолюбний та егоїстичний характер» (С. 308). У словацькому війську Юрех проявляв надвисоку амбітність, конфліктував зі своїми колегами-генералами, у службових справах часто контактував безпосередньо з німцями «через голову» Ф. Чатлоша. Останній дав йому таку характеристику: «кар'єрист, що може йти по тілах» (С. 315).

Впадає у вічі спільна характерна особливість приватного життя генералів. Більшість з них не мали повноцінної щасливої сім'ї у звичному розумінні даного аспекту повсякдення. Так, не змогли створити власної сім'ї взагалі й були цілком «вільними» від відповідних обов'язків Р. Вест (С. 18), А. Пуланіх (С. 181). Були одруженими, але бездітними А. Чундерлік (С. 143), Й. Туранец (С. 246). А. Малар вперше одружився у 1928 р., але через 4 роки шлюб завершився розлученням (С. 201). Вдруге він став нареченим у березні 1944 р. (за кілька місяців до свого 50-річчя), а єдиного сина Боривоя, що народився восени 1944 р., він так і не побачив, адже був заарештований німцями і з полону вже не повернувся (С. 228, 241). Т. Ішток ще у молоді літа розлучився через кілька років після одруження й сам виховував доньку (С. 346–347).

Важко сказати, чи то роблячи військову кар'єру, офіцери не хотіли витратити часу й сил на створення сім'ї й, можливо, саме тому стали генералами, або ж особливості військової служби, побуту, супутні «солдафонські» звички та риси характеру не сприяли налагодженню стосунків з жінками та народженню дітей.

Позитивним винятком були Ф. Чатлош, який з 1928 р. був одружений та виховував доньку (С. 68), та Ш. Юрех — батько двох синів (С. 310). Утім, останній і в особистому житті відзначився неприємностями. Той же Чатлош критикував Юреха за те, що він називав свою дружину спершу чешкою (що було насправді), але потім, з проголошенням Словацької держави — словачкою, а перед німецькими офіцерами — німкенею (С. 315). Більше того, у 1943 р. Юрех мав ще й українську коханку, за що, на вимогу дружини, був заарештований і підданий дисциплінарним санкціям (С. 329).

Спільним елементом біографії генералів стала їх службова й особиста дискримінація у повоєнний час. Якщо сам Р. Вест пропав безвісти, то комуністичний режим, як зазначає автор, вдався до арештів членів його родини, а на генерала поклали провину за поразку повстання (С. 46–48).

Ф. Чатлош охоче давав «потрібні» свідчення організаторам повоєнного Національного суду над провідними людацькими діячами, на його користь виголосили промови свідки процесу, а тому він був засуджений лише на 5 років в'язниці, але до кінця життя жив під наглядом Державної Безпеки (С. 114–125). А. Чундерліка не прийняли в армію повоєнної ЧСР й він залишився «самотній, забутий, без фінансової підтримки» (С. 159). На відміну від нього А. Пуланіху визнали заслуги перед армією та залишили військову пенсію, проте у 1950 р. його позбавили генеральського звання (С. 186). Й. Туранец був заарештований повстанцями 29 серпня 1944 рр., до 13 вересня перебував у полоні в партизан, потім — у радянській в'язниці. На початку 1947 р. він був виданий чехословацькій владі, засуджений до страти зі зміною вироку на 30 років позбавлення волі (С. 294–302). Найбільшим мучеником виявився Т. Ішток, над яким 7 березня 1947 р. виконали смертний вирок (С. 379).

Відзначаючи глибину піднятих проблем, високий аналітичний рівень змісту біографічних нарисів представленої колективної монографії, хотілося б висловити і деякі критичні міркування.

Викликає подив і нерозуміння факт відсутності у книзі нарису про генерала Я. Голіана. У вступі М. Лацко спеціально зупиняється на цьому моменті і обґрунтовує його таким чином: «Голіан у словацькій армії досягнув звання лише підполковника... генералом його зробила Словацька Національна рада — інституція, яка орієнтувалася на чехословацьку державність. Тому він не відноситься до державно-політичної дефініції словацького генералітету» (С. 5).

Пояснення начебто вичерпне, але все ж містить логічні неув'язки. По-перше, книга має назву «Словацькі генерали», а не «Генерали словацької армії» чи «Генерали армії Словацької держави». Тобто на чільне місце винесена саме національна, а не політична складова біографії персонажів. По-друге, Р. Вест також отримав генеральське звання з рук чехословацької влади, для режиму Словацької держави став зрадником, але це не заважає автору включити його до сонму словацького генералітету. Разом з тим, мотиви введення туди Т. Іштока більш ніж символічні (С. 340), але це, безперечно, непорушне авторське право.

Відтак, постають риторичні запитання: «Чому Я. Голіан «не допущений» у колективну монографію за своє «чехословакістське» бачення словацьких національних інтересів? Чи не через політичну ангажованість авторів?» Звичайно, Я. Голіан не є невідомою фігурою в словацькій історії, його біографія досліджувалася і марксистськими істориками і сучасними авторами (з останніх публікацій назвемо збірник доповідей наукового семінару «Генерал Голіан та його час», організованого у 2006 р.). Інакше кажучи ігнорування його особи на шкоду лише авторам,

які декларують наукову об'єктивність та незаангажованість, але проявляють нешанобливе ставлення до пам'яті про постать ще одного словацького генерала.

Не вельми коректною є авторська оцінка достовірності повідомлення зі Словаччини лондонському чехословацькому уряду від 25 листопада 1943 р. У ньому учасники громадянсько-демократичної течії антилюдацького руху Опору вказують: «... як армія, так і четники (жандармерія), повністю на нашому боці і готові підкорятися нашим наказам. Лише нас визнають». М. Лацко з цього приводу пише: «З погляду об'єктивної реальності йде мова про **аж смішне** (виділено мною — *І.Б.*) твердження» (С. 32).

Видається недоречним вживання таких глузливих коментарів. Той же автор далі у тексті книги цілком справедливо вказує, що «армія безпечно «заховала» й таких, які були далекі від симпатій до людаків... в кінцевому рахунку армія стала резервуаром демократичних некомуністичних сил» (С. 90). П. Яшек теж, у свою чергу, об'єктивно констатує, що багато офіцерів на рубежі 1942–1943 рр. орієнтувалися на демократичний Рух Опору, пов'язаний з лондонським чехословацьким урядом (С. 181).

У аналізованому сюжеті М. Лацко для підкреслення своєї позиції продовжує: «якщо порівняємо такий звіт... з аналізом ситуації 1944 р. в Першій Словацькій республіці з-під пера Густава Гусака, то треба визнати, що комуніст Гусак... мав набагато об'єктивніший і правдивіший погляд на події в Словаччині...» (С. 32). Невідомо, що конкретно мав на увазі автор, але в згадуваному ним звіті Гусака, серед іншого, йде мова про те, що 70% словаків орієнтовані на приєднання до СРСР. Чи можна вважати це об'єктивнішим поглядом, чи краще назвати, подібно як і у випадку з вище вказаним повідомленням у Лондон, перебільшенням з політичних мотивів?

У будь-якому разі нетактовне означення «смішний» аж ніяк не підходить ні до оцінки ступеню підтримки у словацькій армії чехословацьких поглядів, ні до характеристики ставлення населення щодо можливості перетворення Словаччини у радянську республіку.

У тексті помічені епізодичні технічні помилки, пов'язані з фонетичними та граматичними особливостями перекладу українських і російських слів на словацьку мову. Наприклад, правильніше було б писати «Lavru Pečerskojji» (Лаври Печерської), а не «Pečorskej» (С. 79); «Marjinoj» (Марьиной) або, згідно словацьких правил запису прізвищ жінки — «Marjínovej», а не «Marjiny» (С. 111).

Бажаною була б наявність у книзі не лише списку джерел та літератури, але й апарату посилань. Утім, вона означена у вступі як збірник науково-популярних нарисів (С. 7), а тому як зауваження це авторами цілком обгрунтовано може відкидатися.

Висловлені зауваги, які до того ж носять дискусійний характер, аж ніяк не применшують наукову цінність та суспільно-виховну значущість представленої колективної монографії. Ознайомлення з нею стане корисним і професійному досліднику, і любителю воєнної історії, і просто свідомому громадянину та патріоту.